

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Jakub Kuny
pt. „Kartograficzna rekonstrukcja historycznego układu zabudowy
na przykładzie Bychawy w 1938 r.”

Rozprawa doktorska mgra Jakuba Kuny ma charakter interdyscyplinarny i leży na pograniczu nauk historycznych i geograficznych. Podejmuje trudne i oryginalne zagadnienie, jakim jest kartograficzna rekonstrukcja przedwojennego miasteczka w oparciu o niepełną i niepewną podstawę informacyjną. Praca składa się z trzech części: 1) zasadniczego tekstu, 2) aneksu zawierającego materiał ilustracyjny i kartograficzny oraz 3) aplikacji komputerowej z wirtualną makietą miasta Bychawy z 1938 r. (płyta CD). Głównym przedmiotem recenzji będzie tekst główny rozprawy, w którym znajdują się liczne odniesienia do materiału załącznikowego.

Zasadniczy tekst rozprawy (182 s.) zawiera 6 rozdziałów oraz podsumowanie. Aparat dodatkowy obejmuje bibliografię, odrębnie potraktowany wykaz źródeł internetowych oraz trzy spisy: tabel, rycin i załączników. Praca nie posiada klasycznego wstępu – zamiast tego pojawia się rozdział zatytułowany „Tematyka pracy”. W rzeczywistości jednak rozważania prezentowane na pierwszych dwudziestu stronach rozprawy zawierają elementy poprawnie zbudowanego wstępu do pracy. Znalazł się tam bowiem zakres i cel pracy, charakterystyka problemu badawczego oraz została omówiona metodyka badań. Dość istotnym uchybieniem konstrukcyjnym jest zbieżność między tytułem całej rozprawy a rozdziałem 5: „Rekonstrukcja historycznego układu zabudowy miasta” (błąd „pars pro toto”).

We wstępie (Tematyka pracy) Autor jasno i klarownie sformułował cele oraz metody badawcze. Określił i uzasadnił wybór Bychawy jako studium przypadku wykazując reprezentatywność tego ośrodka dla innych miasteczek Lubelszczyzny. W selekcji tej pobrzmiewa jednak głównie geograficzne i kartograficzne podejście, gdyż Autor zastosował współczesne dane (miejscowości i granice) dla oceny reprezentatywności miasteczka przy studium dotyczącym 1938 r. Należy raczej stosować w takich sytuacjach kryteria selekcji oparte na materialne właściwym dla badanego okresu, a więc np. brać pod uwagę liczbę mieszkańców z 1938 r. Rejowiec Fabryczny (tab. 1 i 3) otrzymał prawa miejskie dopiero po II wojnie światowej, więc jako miasto reprezentatywne dla badań nad 1938 r. nie powinien być brany wcale pod uwagę. Podobnie w przypadku Nałęczowa i Zwierzyńca.

Za trzy cele główne Autor uznał rekonstrukcję i wizualizację, spychając na plan dalszy – moim zdaniem nie do końca niesłusznie – kwestię analizy oraz porównania metod rekonstrukcji kartograficznej. Realny potencjał badawczy drzemie bowiem w tym elemencie pracy, zwłaszcza że Autor proponuje w tym zakresie ciekawe rozwiązania. Rekonstrukcja i wizualizacja przedwojennego układu Bychawy niesie istotną wartość badań idiograficznych, zwłaszcza wobec braku dobrych map wielkoskalowych i planów Bychawy dla okresu przedwojennego, ale niewątpliwie posiada także potencjał metodyczny i metodologiczny. Także przez to, że praca ma wymiar interdyscyplinarny i, oprócz historii i geografii, wykorzystuje ustalenia urbanistyki, architektury czy archeologii. W zakresie narzędziowym szeroko wykorzystywane zostały systemy informacji geograficznej (GIS). Jeżeli chodzi o metodykę badań historycznych to powinna być ona skonsultowana w trakcie przygotowania rozprawy z historykiem, co pozwoliłoby uniknąć podstawowych niekiedy potknięć - kwerenda archiwalna nie jest metodą badań historycznych (s. 20). Wśród metod badań geograficznych, biorąc pod uwagę narzędzia wykorzystane w przygotowaniu rozprawy, wyraźnie zabrakło elementów analizy geostatystycznej oraz metodyki badań porównawczych, które pozwalają uchwycić zależności między analizowanymi obiektami. Jako nowatorskie zostało określone zastosowanie metody progresywnej – należało przy tym jednak zaznaczyć, że w geografii

osadnictwa oraz analizach morfologii jednostek osadniczych, metody te były eksponowane już zarówno przez M. Kiełczewską-Zalewską, H. Szulc jak też ostatnio R. Szmytkie.

Przy określeniu i charakterystyce problemu badawczego Autor słusznie wskazał na renesans zainteresowania rekonstrukcją kartograficzną dawnej przestrzeni geograficznej. Można, i należało, dodać że jest to także pośredni efekt generalnego „zwrotu przestrzennego” w badaniach społecznych i humanistycznych (nowa geografia kulturowa, geografia człowieka). Sięgnięcie do bogatej literatury przedmiotu z zakresu teorii miejsca i przestrzeni w dyskursie humanistycznym pozwoliłoby dotrzeć do takich koncepcji jako chociażby „deep mapping” Davida Bodenhamera i jednocześnie ukontekstować lepiej rozprawę i badania we współczesnym dyskursie naukowym. Nie można zgodzić się z dość radykalnym stwierdzeniem Autora, że „tematyka rekonstrukcji przestrzeni geograficznej w przeszłości jest kartografom obca”. Zapewne jest to skrót myślowy zawężający temat głównie do kartografii wielkoskalowej (plany miast) i obejmującej XX wiek. Kartografia historyczna w Polsce – od czasów Joachima Lelewela, a następnie przez Władysława Semkowicza czy Karola Buczka, a na gruncie lubelskim chociażby przez osobę Stefana Wojciechowskiego (mapa województwa lubelskiego w XVI wieku) ma się całkiem dobrze. Każdy tom „Atlasu Historycznego Polski” zawiera rekonstrukcję kartograficzną planów miast. Przy atlasowych pracach geograficzno-historycznych w Polsce zawsze pracowali kartografowie. Myślę, że nie wolno tutaj zapominać także o funkcjonującym i realizowanym od wielu lat projekcie, także z ważnym dorobkiem metodycznym, jakim jest „Atlas Historyczny Miast Polskich” (wiele tomów). Niestety projekt nie objął jak dotąd dawnego województwa lubelskiego.

Rozdziały 2 i 3 rozprawy stanowią prezentację geograficznego oraz historycznego tła analizowanego obszaru. Autor pracy zgromadził w nich materiał informacyjny, głównie w oparciu o istniejący stan badań geograficznych i historycznych, dotyczących Lubelszczyzny i samej Bychawy. Ta część pracy pełni rolę pomocniczą dla przeprowadzanie rekonstrukcji kartograficznej miasteczka Bychawa w okresie międzywojenny. W zakresie przestrzeni geograficznej Autor skupił się na elementach budowy geologicznej, stosunkach wodno-klimatycznych oraz pokryciu terenu i glebach. Pewnym podsumowaniem w tej części jest próba

charakterystyki przyrodniczych uwarunkowań rozwoju osadnictwa. W części historycznej Autor przyjął układ chronologiczny zmian sytuacji samego miasta skupiając się głównie, co zrozumiałe, na aspekcie przestrzennym. Uwzględnił tutaj m.in. nie wykorzystywane wprost w rekonstrukcji najstarsze przedstawienia kartograficzne Bychawy i okolic (potknięciem jest tutaj datowanie mapy Jabłonowskiego-Zannoniego na rok 1792, poprawnie - 1772 r.). Autor wykorzystał przy tym podstawową literaturę przedmiotu, zarówno tę bardziej ogólną (jak słowniki geograficzno-historyczne dla całej Lubelszczyzny), jak też bogatą historiografię regionalistyczną samej Bychawy. W niektórych sytuacjach (s. 43) Autor pokusił się o weryfikację ustaleń historyków w zachowanych źródłach pisanych. Wykorzystał także źródła prasowe, które informowały o zabudowie miasta („Nowa Jutrzenka”).

W przypadku tego typu rozdziałów opisowych, o charakterze pomocniczym dla głównej części pracy, zawsze powstaje pytanie o ich bezpośredni związek z przedmiotem i celem badań. Innymi słowy, czy przedstawione treści są niezbędne i w jakim zakresie, dla przeprowadzenia kartograficznej rekonstrukcji Bychawy w 1938 r. W przypadku analizowanego tekstu ocenę tego związku można określić jako dość luźną. Jaki bowiem wpływ na rekonstrukcję miało położenie Bychawy w przejściowej strefie klimatycznej czy obecność pontyjskiej roślinności kserotermicznej w regionie, albo – w części historycznej – geneza nazwy samego miasteczka czy reformacja. Ten luźny związek pogłębia fakt odwoływania się do informacji współczesnych, a nie historycznych, w zakresie opisu środowiska, np. stosunków hydrologicznych. W niewielkich tylko fragmentach tej części pracy Autor wykazał użyteczność oraz konieczność tego typu opisu (krótka wzmianka o zmianach zalesienia, s. 32). Więcej bezpośrednich nawiązań do elementów rekonstrukcji miasta w okresie przedwojennym można znaleźć w części historycznej dotyczącej przełomu XIX i XX wieku. Z pewnością prezentacja taka pozwala czytelnikowi poznać tło geograficzne i historyczne samej rekonstrukcji kartograficznej, a także umieścić analizowany materiał źródłowy we właściwym kontekście. Dotyczy to np. bardzo dawnego, pierwotnego układu ulic Bychawy, który zachował się po dzień dzisiejszy (s. 38).

Za właściwe, także z punktu widzenia warsztatu historycznego, należy uznać wyodrębnienie przedstawienia podstawowego materiału źródłowego rekonstrukcji zabudowy do odrębnej części (rozdział 4). Jest to bardzo obszerne i szczegółowe omówienie w układzie chronologiczno-rzeczowym (1880-1918, 1919-1939, po 1939). Ukazuje zarówno bogactwo jak też zróżnicowanie typologiczne wykorzystanego materiału źródłowego, włącznie z relacjami świadków (oral history). W tym ostatnim przypadku cenne byłoby odwołanie się do zróżnicowanej percepcji przestrzeni miejskiej i koncepcji map mentalnych, ewentualnie ich relacji do kartografii i rekonstrukcji kartograficznej. Pozwoliłoby to wkroczyć w ciekawe rozważania na temat materialnego i niematerialnego wymiaru miejsca. Zapis relacji ustnych, wspomnień i wywiadów (o ile zostały one udokumentowane) na temat przestrzeni Bychawy niesie także istotną wartość dla przyszłych badań geograficznych i historycznych. Z nieznanych przyczyn Autor pominął charakterystykę relacji ustnych oraz wywiadów (zapowiedziane to zostało na s. 58), odsyłając jedynie do zestawienia źródeł (s. 103). Niestety zestawienie źródeł nie zawiera wykazu relacji ustnych ani przeprowadzonych wywiadów. Należy podkreślić, że Autor nie ograniczył się tylko do okresu bliskiego chronologicznie przekrojowi rekonstrukcji, ale sięgnął daleko wstecz (do 1880 r.) oraz naprzód (aż do czasów współczesnych). Materiał podzielił na podstawowy (mapy i plany miejscowości) oraz uzupełniający (plany budynków, fotografie, ryciny, opisy i relacje). Całość zgromadzonego materiału została dokładnie omówiona pod kątem przydatności dla rekonstrukcji kartograficznej Bychawy przed II wojną światową oraz w kontekście przyjętej metodologii badań (metoda retrogresywna, progresywna i kombinowana).

Właściwe omówienie poszczególnych elementów składających się na rekonstrukcję kartograficzną Bychawy w 1938 stanowi treść rozdziału 5. Cały rozdział otwiera nieco bardziej uszczegółowione w porównaniu ze wstępem, omówienie zastosowanych metod rekonstrukcji oraz materiału wyjściowego dla jej przeprowadzenia. Niestety zabrakło w tym wprowadzeniu przynajmniej krótkiego uzasadnienia wyboru rekonstruowanych kategorii treści i odniesienia zakresu treści do teorii i typów przedstawień kartograficznych. Przeprowadzona rekonstrukcja objęła na wstępie strukturę administracyjną, w której najważniejszy element stanowiła

rekonstrukcja zasięgu miasta Bychawa w 1938 r. Zastosowanie metody retrogresywnej dla tego zagadnienia powinno być wsparte przez określenie kryteriów przyjętych dla kwalifikacji poszczególnych obszarów do jednostek administracyjnych. Struktura i klasyfikacja miejscowości i ich części w okresie przedwojennym była o wiele bardziej złożona i niejednolita niż współcześnie. W kolejnych podrozdziałach Autor omówił sieć wodną i komunikacyjną, elementy zabudowy, cmentarze i małą architekturę. Dwie ostatnie części zostały poświęcone rekonstrukcji pokrycia terenu oraz kwestiom nazewniczym.

Tekst w tej części ma charakter zdecydowanie bardziej opisowy niż problemowy. Autor przedstawił poszczególne elementy topografii miasta i, co ważne, uczynił to w szerokim kontekście historycznym i w powiązaniu z innymi elementami życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego. W niektórych fragmentach tekst przybiera wręcz charakter pełnego opisu historycznego miasta i jego mieszkańców. Pomiął jednak przy tym cały proces badawczy i procedurę dojścia do takich a nie innych wyników badawczych. Często brakuje krytyki materiału źródłowego w stosunku do poszczególnych zagadnień. Trudno ustalić, jakie decyzje i w oparciu o jakie kryteria były podejmowane w przypadku rozbieżności wyników uzyskanych różnymi metodami. Nie podano też w jaki sposób rozstrzygano rozbieżności źródłowe dotyczące zarówno strony przestrzennej jak i atrybutów opisowych (np. różne nazewnictwo, rozbieżności w geometrii i zasięgu etc.). Intuicja historyka podpowiada, że z pewnością rekonstrukcja poszczególnych elementów nie przebiegała tak łatwo i „gładko” jak wynika z tekstu rozdziału. Najlepiej pod względem krytycznego omówienia procedury badawczej przedstawia się część poświęcona zabudowie.


Efektom końcowym, o wymiarze praktycznym i poniekąd podsumowującym prowadzone badania jest sama wizualizacja miasta. Została tutaj wprowadzona jako formalna kategoria „modelu niematerialnego”. Nie można zaprzeczyć oczywiście istnieniu map kognitywnych, jednak nadawanie im charakteru modelu formalnego w ujęciu zaprezentowanym w pracy jest błędem, gdyż modelu takiego nie można opisać krytycznie bez jakiegś formy reprezentacji czy wizualizacji. Modelowanie kartograficzne zostało przeprowadzone w oparciu o informacje zgromadzone w przestrzennej bazie danych. Z opisu

nie wynika jednak, jaki rodzaj bazy danych został zastosowany - geobaza plikowa lub osobista (ESRI) czy też samodzielna baza danych przestrzennych (Postgres/Postgis, MySQL, Oracle Spatial). Materiał załącznikowy (plyta CD) zawiera zarówno pliki w formacie shp jak też geobazę osobistą (format mdb). Przedstawiony w tabeli 13 schemat wskazuje raczej na zapis danych w formacie plikowym lub jako klasy obiektów w geobazie niż zapis w strukturze relacyjnej bazy danych (s. 146). Weryfikacja hipotez badawczych (6.2) została przeprowadzona tylko w oparciu o materiał dotyczący zabudowy miasta. Wyniki zostały poddane weryfikacji poprzez porównanie ze stanem wiedzy oraz dokumentacją archiwalną. Osiągnięty wskaźnik ilościowy stopnia rekonstrukcji zabudowy na poziomie 85% należy uznać za wysoki – został on osiągnięty przez połączenie metody retrogresywnej i progresywnej. Ten sposób postępowania został określony jako metoda kombinowana rekonstrukcji kartograficznej. Inne aspekty oceny zastosowanych metod zostały pominięte. Powstaje pytanie na ile przyjęta metodologia może znaleźć swoje zastosowanie w odniesieniu do innych elementów krajobrazu naturalnego i kulturowego. W odniesieniu do wizualizacji 3D można postawić także problem jakościowej oceny stopnia rekonstrukcji.

W kolejnych podrozdziałach została przedstawiona charakterystyka samej wizualizacji Bychawy – zarówno w postaci map szczegółowych w dwóch przedziałach czasowych (skala 1:5 000) jak też wirtualnej makiety 3D. Ta część pracy jest ściśle związana z załącznikami - część aneksowa drukowana oraz plyta CD z makietą. Całość opracowania od strony redakcyjnej oraz staranności wykonania poszczególnych przedstawień, co jest ważne w przypadku prac z zakresu kartografii, należy ocenić wysoko. Aparat załącznikowy posiadana istotną wartość naukową i dokumentacyjną. Wirtualna prezentacja Bychawy w 1938 r., przygotowana w oparciu o tak bogatą podstawę źródłową i badania naukowe, ma także wymiar społeczny i popularyzatorski.

W generalnej i podsumowującej ocenie przedstawionej rozprawy na szczególnie podkreślenie zasługuje jej walor interdyscyplinarny oraz idąca za tym oryginalność ujęcia, gdzie czas jako domena historii i przestrzeń jako domena geografii zostały umiejętnie połączone. Biorąc pod uwagę geograficzne przygotowanie Autora rozprawy szczególnie

docenić należy przeprowadzenie bardzo szczegółowych i dokładnych kwerend historycznych, które objęły bardzo zróżnicowany typologicznie materiał (drukowany, rękopiśmienny, ilustracyjny i ustny). Postawione we wprowadzeniu cele i zadania badawcze zostały właściwie zrealizowane, zaś wykorzystane metody właściwie dobrane. Przedstawione wyżej zastrzeżenia, uwagi i zalecane uzupełnienia mają głównie szczegółowy charakter i nie zmieniają końcowego wniosku, że praca mgra Jakuba Kuny spełnia wymagania określone art. 13, ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (tj. Dz.U. z 2016 r, nr. 65, poz. 882 ze zm.). W związku z tym wnoszę o dopuszczenie mgra Jakuby Kuny do dalszych etapów przewodu doktorskiego.


dr hab. Bogumił Szady, prof. KUL